

УДК 821.161.2

Рева-Лєвшакова Л. В.
доктор філологічних наук, доцент
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

У статті досліджується проблема філософських поглядів Валер'яна Підмогильного. До уваги беруться аналітичні праці українських літературознавців про вплив української, європейської (зокрема французької) та російської думки на формування світогляду В. Підмогильного. До аналізу залучено перекладацьку та художню практику українського письменника.

Ключові слова: філософія життя, гносеологія, світогляд, філософська думка.

В статье исследуется проблема философских взглядов Валерьяна Подмогильного. Рассматриваются аналитические работы украинских литературоведов о влиянии украинской, европейской (в частности французской) и русской мысли на формирование мировоззрения В. Подмогильного. К анализу привлечена переводческая и художественная практика украинского писателя.

Ключевые слова: философия жизни, гносеология, мировоззрение, философская мысль.

In the article the problem of philosophical views Valerian Pidmohylny. Attention to undertake analytical work on the impact of Ukrainian literature Ukrainian, European (especially French) and Russian views on the formation of ideology V. Pidmohylny. The analysis involved a translation artistic practice and writer.

Keywords: *philosophy of life, epistemology, philosophical thought.*

Творчість В. Підмогильного посідає гідну позицію в наукових студіях літературознавців не тільки з приводу його художньої майстерності, а й з позицій спостереження за гносеологією українського автора, його особливою філософією до форм життя і споконвічних питань. І це при тому, що В. Підмогильному судилося лишити після себе твори написані ним лише до тридцятирічного віку. Ніяких шансів на відшліфовування своєї майстерності, як і набуття життєвого досвіду і спостережень у письменника не було. Хоча талант його був таким, що вже у шістнадцять та сімнадцять років В. Підмогильний створював оповідання з думками дорослої освіченої людини непересічного рівня. Помітивши це, Валерій Шевчук назвав його українським вундеркіндом, додавши, що історикам літератури варто звернути увагу на оточення письменника в юності. Тут слід згадати знайомство В. Підмогильного із запорізьким істориком академіком Д. Яворницьким та професором П. Єфремовим (братом академіка С. Єфремова). Хоча про ці контакти мало що відомо, однак, вони говорять про високий рівень можливих філософських спілкувань. Згадаймо й переклади В. Підмогильного французьких класиків, маючих свою непересічну філософську думку, серед яких О. де Бальзак, Вольтер, К. А. Гельвецій, В. М. Гюго, Д. Дідро, А. Доде, П. Меріме, Гі. Де Мопассан, Анатоль Франс, які безумовно впливали на філософію життя автора-перекладача. Відомо, що у засланні письменник перекладав В. Шекспіра і О. Ф. Вайльда, однак доля цих перекладів невідома, як невідомим лишається і те, який світогляд формувався у В. Підмогильного під впливом цих авторів. Хоча, можливо, і не таким вже він був і вагомим

для творчої людини, яка перебувала в страшному становищі чекання смерті. Доказом тому є останні листи письменника з Соловків, у яких відчувається відчай і розуміння власної рокової приреченості на смерть.

Думаємо, що переклад В. Підмогильного трактату «Про людину, її розумові здібності та виховання» К. А. Гельвеція не аби як вплинули на перекладача, який ретельно обмірковував тлумачення відомого французького літератора і філософа, намагаючись зберегти тонкощі і глибину філософських роздумів на фундаментальні питання, додаючи до них своє розуміння і сприйняття. Наведемо з цього перекладу окремі гносеологічні висновки про природу людини, причини подібності та несхожості людей: *«Причина розумової нерівності, яку приписували досі нерівній досконалості органів, є, певно, виховання, доконечно різне в різних людей», «що потрібно, щоб два індивіди дістали достоту однакову освіту? Щоб вони пробували в достоту однаковому становищі, в однакових обставинах. Таке припущення неможливе. Тож річ очевидна, що ніхто однакової освіти не дістає»* [Гельвецій 1994:30]; *«різні речі викликають у нас відмінні відчуття»* [Гельвецій 1994:32]; *«в душі бувають моменти тиші й спокою, коли її поверхні не турбує навіть найменший подих пристрасті. Речі, що їх ставить тоді перед нами випадок, зосереджують на собі іноді всю нашу увагу – маєш більше дозвілля придивитись до різних сторін їх, і випадок, що полишають вони в нашій пам'яті, буває від того ясніший і глибший»* [Гельвецій 1994:33]; *«в людях я бачу здебільшого лише жадібних комерсантів. Якщо сідають вони на корабля, то не з надією назвати своїм ім'ям якусь нову країну. Чутливі єдино до надії на заробіток, вони тільки того й бояться, щоб корабель їхній не збочив з уторованих шляхів. А такі шляхи – це не шляхи відкриттів»* [Гельвецій 1994:137]. Важливою в наведених прикладах є думка про незмінність світу, а також про взаємозв'язок усіх сторін життя людини: від соціального стану та виховання, інтелектуальних

можливостей до таємних бажань та інстинктів. Певна річ, ці роздуми сучасника XVIII століття, зокрема й завдяки перекладу як одному з виявів інтертекстуальної взаємодії, знайшли свій розвиток на початку XX століття у теорії пізнання людини та її художній реалізації у творах В. Підмогильного.

У творчому доробку В. Підмогильного оповідання посідають важливе місце. У них митець пропонував інтелектуальний погляд на світ і людей, своєрідно порушував питання реальності буття, аналізував чуттєві порухи своїх героїв. Окрім філософського поглиблення, реалістичного творення, ліро-епічного погляду, мовного експериментування, тут наявна особлива увага до соціальних тем і проблем. Не слід нехтувати ваги соціального компоненту в житті українського письменника. При цьому варто враховувати специфіку суспільства, розвиток якого відрізнявся від поступу європейських держав. Упорядники перекладів В. Підмогильного помітили це на прикладі слова *sociable*, *sociabilite* (до нього вдавався К. А. Гельвецій у трактаті «Про людину...»). Французьке слово та його український відповідник мають смислову різницю: французький термін означає єднатися в соціумі (або «товариський», «товариськість»), а український – належати громаді, суспільству [Гельвецій 1994:6]. Саме так перекладав слово *sociable* український автор, не здогадуючись про те, що представники нашого століття знайдуть у цьому помилку, а ще про те, що соціальність – це не тільки факт наявності соціуму, а й товаришування. Хоча саме через тему товаришування автор намагався пізнати всі перипетії соціуму. Порушуючи тему соціальних суперечностей у суспільстві, автор звертав увагу на незрозумілі вияви чуття людини, на філософські питання життя і смерті, на стосунки між селянами та жителями міста, жінками і чоловіками, дітьми і дорослими. Письменника цікавили вікові проблеми людини (і чоловіка, і жінки), доволі часто у назві оповідання він зазначав ім'я або соціальну чи родову належність. Наприклад: «Іван Босий»,

«Ваня», «Дід Яким», «Історія пані Ївги», «Старець», «Військовий літун», «Гайдамака», «Син».

Відомо про вплив на В. Підмогильного не тільки майстрів українського слова – В. Стефаника, М. Коцюбинського, В. Винниченка та європейської (передусім французької), а також і російської літератур. Так, М. Тарнавський убачав традиції А. Чехова в прозі українського письменника, про що наголосив у передмові до українського видання творів В. Підмогильного. Ця думка підтримується сучасним дослідником М. Ткачуком. Дослідження спадкоємності літературної (як і соціальної) дає змогу простежити розвиток таланту й боротьби обдарованої людини за його збереження. Щодо цього, то у А. Чехова та В. Підмогильного було менше можливостей, ніж у письменників аристократичного походження, зокрема І. Буніна. Походження А. Чехова вимагало від нього «вичавлювати з себе раба». Про життєве кредо, як боротьбу із собою та зі своїми «демонами», А. Чехов писав у листі до брата Миколи в березні 1886 року. Чеховські вимоги збереження й розвитку таланту становлять низку ледь не біблійних настанов: повага до людської особистості, співчуття, щиросердість, виховання в собі естетичного. На особливу увагу заслуговує вимога про збереження людиною свого творчого таланту. Так, А. Чехов писав: *«Якщо вони мають у собі талант, то поважають його. Вони жертвують для нього спокоєм, жінками, вином, суетою... Вони горді своїм талантом. <...> їх покликано <...> виховавчо впливати»* [Чехов 1948:194]. Подібні настановні думки простежуються і в творчій спадщині В. Підмогильного. Маємо на увазі його статтю «Іван Левицький-Нечуй (спроба психоаналізу творчості)», де автор протиставляє життя звичайної людини життю людини творчої. У статті про М. Рильського тему обдарованості розвинуто у складну схему протистояння дійсності (як життя) і мрії (як творчості). Варто навести приклад художнього бачення антагоністичних рухів людини: *«Колізія між дійсністю та мрією – це те*

єдине, що зароджує в людині творчість і живить. Кожен замолоду більше чи менше поет, бо, річ природня, юний глибше цю неосяжну колізію відчуває, ніж прибитий вітрами життєвих шляхів мандрівець. <...> всі ми поетами родимося, тільки обставини дальшого розвитку визначають, хто з нас справді поетом стає. Бо, кінець-кінцем, усі починаємо боротися проти дійсності в ім'я ідеалу (мрії), але одного дійсність скоряє, другий робиться проти неї одвічним повстанцем (революціонером), а третій, хоч зовні й подоланий може бути, проте провадить проти дійсності ілюзорну війну – це і єсть поет» [Підмогильний 1927:39]. Тему цінності творчості письменник порушував у художніх працях, зокрема у повісті «Остап Шаптала».

У колі українських літературознавців поширена думка про вплив В. Винниченка на В. Підмогильного. Наприклад, В. Шевчук писав, що В. Підмогильний навчився найцирішого та найскладнішого психологічного аналізу у В. Винниченка [Шевчук 1989:3], В. Мельник стверджував, що В. Підмогильний зростав в обрії мистецького слова В. Винниченка [Мельник 1993:18], а Т. Гундорова зазначала, що В. Підмогильного зближує з В. Винниченком *«чуттєва і біологічна вітальність його персонажів, а також іноді жорстоке оголення підсвідомих бажань та інстинктів»* [УМП 2007:719]. Серед досить дискусійних питань і проблем майстерності В. Підмогильного помічається одна з найсуттєвіших: В. Підмогильний «не відгукувався на «соціальне замовлення» часу, а навпаки, ховався від нього, наполягаючи на своїй власній думці, *«наче не помічаючи диктату ідеології, свавілля цензури, переслідування колег»* [Павличко 2002:223]. Згадуючи про апокаліптичні часи загибелі культури і моралі за життя В. Підмогильного, С. Павличко вважала, що український письменник це глибоко збагнув, тому його твори «глибоко песимістичні»: *«Вони позначені розчарованістю життям, зневірою в ідеалах розуму, на яких нібито побудоване сучасне життя,*

зневірою в людині» [Павличко 2002:223]. Щоправда, так боляче, як у В. Підмогильного, це не трапилось у житті інших письменників. Слід згадати, що філософію песимізму у творах письменника помічали критики початку минулого століття. Відомий поет і критик М. Доленго пояснював песимістичні риси соціальним станом митця-інтелігента. Він писав, що В. Підмогильний є «представником інтелігенції для інтелігенції», тому його художньому хисту притаманний трагічний чи трагікомічний тон: *«Звідци порівняння його в критиці з тими письменниками, що теж були інтелігентами для інтелігенції – з Леонідом Андрєєвим, з Антоном Чеховим – росіянами, з Анатолем Франсом, Шибишевським, Гамсуном <...> – європейцями. Між “рідних” порівнювали Підмогильного з Винниченком, з небіжчиком Плющем, з Кримським (в оповіданнях...)»* [Доленго 1924:265]. Серед усіх згаданих імен М. Доленго був більше схильний до порівняння українського митця із Л. Андрєєвим, водночас він помічав у В. Підмогильного риси Г. Михайличенка.

У науковому осмисленні прози українського автора не існує однозначного формулювання його манери письма, яку визначали по-різному. Неоднозначні погляди висловлював В. Мельник, для якого В. Підмогильний – автор, який «глибоко освоїв поетику психологічного реалізму (романи «Місто», 1928, та «Невеличка драма», 1930)» та *«одним із перших в українській прозі ХХ ст. підійшов до осмислення людини в світлі філософії екзистенціалізму («Повість без назви», 1934)»* [Мельник 1994:2]. На основі інтелектуального підґрунтя мистецького слова В. Підмогильного поставали різні визначення художнього стилю письменника, яке вирізняли літературознавці, вбачаючи перевагу тих чи тих художніх рис та з огляду на власний суб'єктивізм поглядів на естетичну своєрідність художності.

У кількох наукових працях помітна єдність поглядів на стильову своєрідність творів письменника. М. Тарнавський дещо схематично

визначає її як балансування між «розумом та ірреальністю». Ця досить загальна характеристика знаходить розгорнену конкретизацію в спостереженнях Р. Мовчан про те, що епічна парадигма В. Підмогильного *«посутньо відрізняється від національної реалістичної традиції, вона пов'язана з раціональним, виваженим поглядом автора, з перевагою в ньому сумніву, скепсису, іронії, філософічності»* [Мовчан 2008:244]. Щодо інтелектуальних конструкцій В. Підмогильного, особливого наративу у вигляді ступеневого акту: маска автора – шифрування тексту – код – ключ, – вела мову С. Павличко: *«Філософування такого роду і є тим кодом, ключем до страхіть сьогоденного дня письменника, про який він не може сказати відверто <...> Він ніби прагне писати про людину, яка б виступала вся, без купюр і ретушування»* [Павличко 2002:224]. Поєднання вигадки життя та інтерпретації фантазій із раціональністю погляду, інтелектуально-філософічним пізнанням людини та її світу становить основні риси творчості В. Підмогильного.

У тезах дослідників помітна особлива увага до надзвичайної психологічності творів письменника: заглиблення у внутрішній світ персонажа для осмислення його як самодостатньої людини, пізнання її ірраціональної сутності, увага до внутрішніх психологічних чи зовнішніх соціальних суперечностей як виявів понадчасового, метафізичного конфлікту добра і зла, об'єктивність подання позицій кожної зі сторін художньо-творчих психологічних колізій та конфліктів. Так, М. Тарнавський у творах В. Підмогильного помічав побудову оповіді на основах реалізму, конструкцій інтелектуального самовираження та психологічних замальовок. Про зазначену специфічність критик міркував: *«У добу, коли мода вимагала або радикальних експериментів, або снотворних ідеологічних проповідей, Підмогильний модернізував і вдихнув нове життя в традиційні форми, запроваджуючи в українську літературу*

те, чого їй не вистачало вже кілька десятиліть: психологічний реалізм та інтелектуальний підтекст» [Тарнавський 2004:127].

У художньому доробку В. Підмогильного простежується певна орієнтація на світоглядні позиції К. А. Гельвеція, О. Шпенглера, А. Шопенгавера, З. Фрейда, Ф. Ніцше. С. Єфремов намагався пояснити творчі авторські пошуки письменника через дотичність до ідей О. Шпенглера. Саме з цього погляду критик дійшов висновків, що *«Підмогильний чи не найсучасніший з усіх наших молодих письменників <...>, його філософія ані трохи не нагадує цвинтарного квиління розчарованих “зайвих людей” <...> Захід, ніч, смерть – у його не тільки неминучість понура, а щось бажане, ясне й блискуче. Та й завдання його не висновки, а шлях до них» [Єфремов 1989:402–403]. Р. Мовчан зазначала, що письменник по-своєму «експлуатує поширену від початку ХХ століття ідею “надлюдини” Ф. Ніцше» [Мовчан 2008:241].*

У творах «Третя революція», «Собака», «Дід Яким», «Остап Шаптала», «Повісті без назви», романах «Місто» та «Невеличка драма» В. Підмогильний використовував імена філософів-ідеалістів, марксистів і дуалістів античності (Арістотель, Сенека, Епікур, Сократ, Платон), нового часу (Декарт, Бекон, Лейбніц, Сковорода) та періоду ХІХ — початку ХХ століть (Кант, Маркс, Шеллінг, Гегель, Бакунін, К'єркегор, Шопенгавер, Ніцше, Кайзерлінг). На творчій практиці українського митця не позначилось учення З. Фрейда, хоча фрейдистський вплив виявився, зокрема у «спробі психоаналізу творчості» про І. Нечуя-Левицького. На думку С. Павличко, в текстах письменника виявляються *«уламки фрейдизму, натяки на знання певних теорій, концепцій чи принаймні термінів» [Павличко 1999:265].* Розвиваючи ці тези, можна припустити, що з фрейдистським психоаналізом В. Підмогильний міг ознайомитись через французькі та російські переклади, адже дух відкриття психофізіології пронизує початок ХХ століття. Чинники психоаналітичних

підходів спостерігаються в статті «Іван Левицький-Нечуй (спроба психоаналізу творчості)» (1927). Тут В. Підмогильний висловлює своє бачення великих можливостей застосування фрейдизму в критичному аналізі, який буде на основі фізіологічної тематики. У своїх критичних спробах письменник намагався крізь призму фрейдистської теорії пояснити чинність деяких сюжетів одвертого реалізму І. Нечуя-Левицького. Пряма розмова В. Підмогильного про фізіологію відомого українського реаліста XIX століття стала своєрідним вибухом у літературознавстві XX століття. Тому вона посідає особливе місце в контексті численних написаних і опублікованих статей про І. Нечуя-Левицького.

Дослідники творчої спадщини В. Підмогильного Л. Деркач, С. Єфремов, О. Калініченко, Г. Костюк, Г. Кудря, В. Мельник, Р. Мовчан, С. Павличко, М. Тарнавський, В. Шевчук, Ю. Шерех констатували оригінальність прози і думок митця. Розкриваючи кардинальні відмінності в художньому вираженні від творів сучасників, критики висловлювали єдність поглядів щодо проблеми нової форми творчого та філософського самовираження В. Підмогильного. Незважаючи на широке коло теоретичних інтерпретацій, твори В. Підмогильного і далі викликають певну літературознавчу цікавість, спричинену широтою і глибиною мистецьких досягнень письменника, його філософських спостережень та міркувань про життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

Гельвецій 1994 – Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Клод Адріан Гельвецій ; [пер. з франц. В. Підмогильного]. – К. : Основи, 1994. – 416 с.

Єфремов 1989 – Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – 4-е вид., фотопередрук. – Мюнхен, 1989. – Т. 2. : Від Т. Шевченка по початок 1920-их років. – 495 с.

Доленго 1924 – Доленго М. Трагедія непотрібної трагічності. З приводу творів Валеріана Підмогильного / М. Доленго // Червоний шлях. Громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. – 1924. – № 4–5. – С. 264 – 272.

Мельник 1993 – Мельник В. О. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті першої половини ХХ-го століття (Концепція людини) : дис. ... доктора філол. наук / Мельник Володимир Олександрович. – Мюнхен, 1993. – 381 с.

Мельник 1994 – Мельник В. О. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. / В. О. Мельник. – К. : Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАНУ, 1994. – 319 с.

Мовчан 2008 – Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х : портрет в історичному інтер'єрі : [монографія] / Р. В. Мовчан. – К. : ВД «Стилос», 2008. – 544 с.

Павличко 1999 – Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / С. Д. Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.

Павличко 2002 – Павличко С. Д. Теорія літератури / С. Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.

Підмогильний 1927 – Підмогильний В. П. Без стерна (Максим Рильський) / В. П. Підмогильний // Життя і революція. – 1927. – № 1. – С. 39 – 53.

УМП 2007 – Українська мала проза ХХ століття : [антологія / упоряд. В. Агеєва]. – К. : Факт, 2007. – 1512 с.

Тарнавський 2004 – Тарнавський М. Між розумом та ірреальністю : Проза Валер'яна Підмогильного / М. Тарнавський ; [пер. з англ. В. Триліс]. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 232 с.

Шевчук 1989 – Шевчук В. У світлі прози В. Підмогильного / В. Шевчук // Підмогильний В. П. Місто. Роман. – К. : Молодь, 1989. – С. 3–13.

Чехов 1948 – Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем [Общ. ред. проф. А. М. Еголина и Н. С. Тихонова] / А. П. Чехов. – М. : Гослитиздат, 1948. – Т. 13 : Письма 1875 – 1887. – 624 с.